

נגה הראובני

ראש שמורת נאות קדומים

ארבעת המינים בהקבלה ל"מקרא ביכורים"

ראשי פרקים

- א. ארבעת המינים בהקבלה ל"מקרא ביכורים"
- ב. ארבעת המינים בתפילה לקראת השנה החדשה
- ג. ערבי נחל: סמל התלות במים
- ד. ההדס: סמל ההצלחה ונצחיות החיים
- ה. האתרוג: סמל הפוריות
- ו. הלולב: סמל הנצחון
- ז. ארבעת המינים בכיסופים לגאולה

א. ארבעת המינים בהקבלה ל"מקרא ביכורים"

"אך בחמשה עשר יום לחדש השביעי, באספכם את תבואת הארץ, תחוגו את חג ה' שבעת ימים. ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון. ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר, כפת תמרים, וענף עץ-עבת וערבי-נחל, ושמחתם לפני ה' א-להיכם שבעת ימים". (ויקרא כ"ג 40-39)

בדברי חז"ל יש מדרשים רבים המאירים צדדים שונים של "ארבעת המינים" הללו באור סמלי, כגון: הקבלתם לשכבות שונות בעם ישראל, או לאבות האומה, ואף לאברי גוף האדם. למדרשים אלה נודע ערך רגשי רב, והשפעתם היתה רבה במשך הדורות. הרמב"ם מזכיר את המדרשים האלה כדברי פיוט, האופייניים לבעלי המדרש, אך אינו רואה בהם הסבר ענייני.

ואלה הם דבריו (מורה נבוכים חלק ג, פרק מ"ג):

"ואמנם ארבעה מינים שבלולב כבר זכרו ז"ל בו קצת סיבה על צד הדרשות, שדרכם ידוע למי שהבין דרכיהם, וזה שהם אצלם בדמות מליצת השיר - לא שהדבר ההוא הוא ענין הפסוק ההוא".

בזאת מדגיש הרמב"ם כי דרש לחוד ופשט לחוד, וכיוון ש"אין מקרא יוצא מידי פשוטו" יש לחפש גם מה הוא "ענין הפסוק ההוא", וכך הוא ממשיך שם:
 "והנראה לי בארבעה מינים שבלולב, שהם שמחה ביצאתם מן המדבר, אשר היה לא מקום זרע ותאגה וגפן ורמון, ומים אין לשתות, אל מקום האילנות נותני פרי והנהרות. ולקח לזכרון זה, הנאה שבפירות האדמה והטוב שבריחות, והיפה שבעלים והטוב שבעשבים גם כן, רצוני לומר ערבי נחל".

רעיון זה של הרמב"ם, הרואה את "ארבעת המינים" כמסמלי המאורע ההיסטורי של המעבר מן המדבר אל ההתנחלות בארץ, עולה בקנה אחד עם שיטת התורה בהצמדת זכרון המאורעות ההיסטוריים של העם אל המועדים החקלאיים של הארץ. הכרת ארבעת המינים הללו בבתי הגידול הטבעיים שלהם יכולה להבהיר רעיון זה ולנמק את אשיותיו:

"פרי עץ הדר" – ראשית לכל יש לשים לב לעובדה כי רק הראשון ב"ארבעת המינים" הוא פרי: "פרי עץ הדר" – פרי נאה, הגדל על עץ נאה, "הוד והדר" הוא ו"הוד והדר" לבושו. משמעות זו ברורה גם בלא להיזקק בינתיים להגדרה מדויקת מהו פרי זה.

"כפות תמרים" – הרי אלו עלי עץ התומר: אותם עלי-ענק השסועים לעלעלים – אצבעות, ונראים ככפות עצמות פרושות לשמים. אף על פי שבעונת האסוף מצויים תמרים בשלים לרוב, אין ההוראה להביא את הפרי, כי אם את כפות התמרים. מסתבר אפוא כי הכוונה היא לייצוגו של העץ בכללו. ולא של הפרי בלבד.

"ענף עץ עבות וערבי נחל" – גם פה אין הכתוב מדבר בפירות. "ערבי הנחל" הלא הם "עצי סרק", וענף עץ עבות הרי זה ענף ולא פרי, גם בלא להיזקק בינתיים להגדרתו המדויקת.

מצוות התורה קובעת אפוא כי ביום הראשון של חג הסוכות יש לקחת "פרי עץ הדר" ואתו שלושה מיני ענפים שאינם מייצגים פירות, ולשמוח לפני ה' שבעת ימים.

מחג השבועות ועד ל"יום הראשון" הזה אפשר היה להביא ביכורים ולקרוא "מקרא ביכורים" ו"אלו מביאין וקורין: מן העצרת ועד 'החג' – ביכורים א' ו'. "מקרא" הקושר את סיפור תולדות העם עם "הפרי אשר נתת לי ה'". ועם סיום עונת הביכורים, ב"יום הראשון" של חג האסוף, שוב מביאים פרי. הפעם "פרי עץ הדר", המסמל

את הישגי השנה כולה, כדי "לשמוח לפני ה'". אולם עכשו כבר אין קוראים "מקרא ביכורים", אלא מביאים עם הפרי הזה שלושה ענפים: של התמר, של ערבי הנחל, ושל "עץ עבות".

"כפות תמרים", כפי שראינו לעיל, היו לצל מעל לראשיהם של בני ישראל בתקופות חנייתם בנאות המדבר ושיבתם בסוכות. התמר הוא "בן המדבר" וסמלו.

"ערבי נחל" הלא הם העצים הגדלים על גדות הירדן ולאורך הנחלים הנשפכים אליו ואל ים המלח, אשר בקצהו הדרומי. אלה הם אותם "ערבים" הגדלים ב"נחל הערבים" (ושעיה ט"ז 7) בגבול מואב, ועל נהרות בבל ("על ערבים בתוכה תלינו כנורותינו" - (תהילים קל"א 12). כאשר עברו את הירדן נצטוו בני ישראל לקחת שתיים עשרה אבנים מן הירדן ולהציבן "לזיכרון לבני ישראל עד עולם" (יהושע ד' 8-4). אבני הזיכרון ההן לא נמצאו עדיין, אולם "ערבי הנחל" גדלים ומשגשגים על גדות הירדן עד ימינו אלה.

ו"עץ עבות" מהו? עוד טרם נברר הגדרתו המדויקת, הרי ברור מעצם כינויו שהוא עבות וסבוך, כאותם העצים ב"סבכי היער", שבני ישראל מצאו בארץ בימי יהושע.

נקל אפוא לראות בשלושת הענפים הנלקחים עם "פרי עץ הדר" את סיפור תולדות העם. הרי זה כמעט אותו סיפור המפורט ב"מקרא ביכורים", אולם הפעם לא במילים אלא בענפי שלושת המינים הנלווים אל פרי האסיף - הוא "פרי עץ הדר", כאומר: שמחה זו בפירות האסיף היא "אשר נתת לי ה'". אתה ולא אחר, ולא "כוחי ועוצם ידי", אתה שהנחית אותנו במדבר מימי יציאת מצרים, הושבת אותנו בסוכות בצל כפות התמרים, ולאחר מכן הולכת אותנו לחנות ב"ערבות הירדן" והן "ערבות יריחו" או "ערבות מואב"; אתה הוא שהעברת אותנו את הירדן בחרבה והבאתנו אל "ארץ זבת חלב ודבש" לברא יערותיה העבותים ולהכשיר אדמתה למטעי הפרי.

ב. ארבעת המינים בתפילה לקראת השנה החדשה

הסמלים ההיסטוריים הגלומים בארבעת המינים ניתנו לבירור גם בלא להזקק להגדרתו המדויקת של כל מין ומין. לא כן הדבר בבואנו לבדוק את הסמלים שביטאו ארבעת המינים מתקופת בית שני ואילך.

בנוסחים שונים, במדרש תנחומא ובויקרא רבה ל', טו נמצא המדרש הבא:

"אחר כל החכמה שכתוב בשלמה "ותרב חכמת שלמה ויחכם מכל אדם" (מלכים א ה' 10-11) הניח כל הדברים האלו וישב לו תמיה על ד' מינין הללו, שנאמר: שלשה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתים (משלי ל' 18) – אלו ארבעה מינין שבלולב, שביקש לעמוד עליהם: פרי עץ הדר – מי יאמר שהוא אתרוג? – כל האילנות עושין פירות הדר! כפות תמרים: התורה אמרה טול שתי כפות תמרים להלל בהן, והוא אינו נוטל אלא לולב, ליבה של תמרה! וענף עץ עבות: מי יאמר שהוא הדס? – וערבי נחל: כל האילנות גדלין במים... ומי פירש להם לישראל על ד' מינין הללו שהן אתרוג, לולב, הדס וערבה? חכמים!"

מסתבר, כי לדעת בעלי המדרש הזה עדיין לא ידעו כל ישראל (בימי בית ראשון) הגדרותיהם של "ארבעת המינים" כפי שהן מצויות בידינו מפי חז"ל. ושלמה, החכם מכל אדם, שידע את ההגדרות הללו, ישב לו תמיה: מי "יאמר" אותן לישראל בבוא היום... ואמנם גם בדברי חז"ל יש תהיות בדבר ביסוס זהותם של "ארבעת המינים":

"כתיב "פרי עץ הדר" – עץ שפריו הדר ועצו הדר. אי זה? זה אתרוג. אם תאמר רמון – פריו הדר ואין עצו הדר. אם תאמר חרוב עצו הדר ואין פריו הדר. אי זה? – זה אתרוג?" (ירושלמי, סוכה ג' ה)

"תנו רבנן: ענף עץ עבות – שענפיו חופין את עצו. ואיזה הוא? הוה אומר: זה הדס. ואימא זיתא? (ואם תאמר: זית) – בעינן (והרי עריכים אנו) עבות, וליכא. (ואין – שאי אפשר לראות בזית "עץ עבות", שענפיו חופין את עצו). ואימא דולבא (ואם תאמר: דולב)? בעינן ענפיו חופין את עצו, וליכא (שהדולב ענפיו מרוחקים זה מזה, ואף עומד בשלכת תקופה ממושכת). ואימא הירדוף (ואם תאמר: הירדוף) – אמר אבוי: "דרכיה דרכי נועם", וליכא (כי ההירדוף ידוע כעץ רעל, אף על פי שמתקיים בו "ענפיו חופין את עצמו", והוא סבוך ועבות. והרי לא ייתכן, שהתורה שדרכיה דרכי נועם, תצווה על לקיחת עץ רעל לשמחת החג)" (סוכה, דף ל"ב ע"ב ב)

תנו רבנן: ערבי נחל – הגדלין על הנחל. דבר אחר, ערבי נחל – שעלה שלה משוך כנחל – – – תנו רבנן: ערבי נחל – הגדלות על הנחל¹. פרט לצפצפה הגדלה בין

1. "חילפא-גילא – כשר להושענא"

ההדגשה ש"ערבי נחל" שיש לקחת למצוות ארבעת-המינים הם "הגדלות על הנחל, פרט לצפצפה הגדלה בין ההרים" היא, לכאורה מיותרת ואף מוזרה. מדוע בכלל לציין כי "צפצפה הגדלה בין ההרים" אינה יכולה לשמש כ"ערבה" בארבעת המינים? וכי לא מובן מאליהו הוא?

ההרים. – – – תנו רבנן: איזהו ערבה ואיזהו צפצפה? – ערבה: קנה שלה אדום ועלה שלה משוך ופיה חלק; צפצפה: קנה שלה לבן ועלה שלה עגול ופיה דומה למגל". (סוכה דף ל"ג עמ' ב ודף ל"ד עמ' א)

שהרי לא זו בלבד שאינה ממיני הערבה, אלא אף אינה תלויה במים באותה מידה, ואינה יכולה לשמש בקריאת "הושיע - נא" וכפי שמוסבר להלן בגוף הספר) אולם עיון מפורט בגלגולי השמות של עצי הערבה והצפצפה עשוי לחשוף פרטים מעניינים מאוד, שיש בהם כדי להסביר תמימה זו ואף תמיהות אחרות.

השואל לשמו הערבי של עץ הערבה יתמה לשמוע, כי במקומות רבים הוא נקרא בשם "צפצף". ולהיפך – עץ הצפצפה נקרא לעתים קרובות בערבית בשם "ע'רב". בגמרא, במסכת שבת ודף ל"ו עמוד א) מובא בשם רב חסדא, כי מיום שחרב בית המקדש השתנו השמות "ערבה – צפצפה" ו"צפצפה – ערבה". ומעירה שם הגמרא: "למאי נפקא מינה?" כלומר: איזו חשיבות יש לדבר זה בהלכה? – ומשיבה: "ללולב". כלומר: לקיום מצוות לולב, היא מצוות ארבעת-המינים בסוכות. שהרי על אדם מישראל לדעת איזו היא הערבה הכשרה למצווה זו. ובמסכת סוכה דף ל"ד עמוד א) מביאה הגמרא מדברי רב חסדא על חילופי שמות נוספים שחלו לאחר חורבן בית המקדש: "חלפתא – ערבתא" "ערבתא – חלפתא". רב חסדא לימדנו אפוא על שלושה שמות שנתחלפו ביניהם במשך הדורות: חלפתא (או חילפא); ערבתא (או ערבה); וצפצפה. לפיכך, כדי להבטיח ידיעת הענפים הכשרים למצווה למרות הבלבול שגרמו חילופי השמות, נהנתה הגמרא את הסימנים המדויקים להבחנה בין ערבה וצפצפה: "ערבה קנה שלה אדום, ועלה שלה משוך, ופיה חלק. צפצפה קנה שלה לבן ועלה שלה עגול ופיה דומה למגל". אולם כאן מביאה הגמרא ברייתא, שלכאורה סותרת את האמור לעיל: "דומה למגל כשר!" כלומר: יש עץ, אשר עליו "דומים למגל" כעלי הצפצפה, ואף על פי כן הוא כשר למצווה. על כך עונה אביי, כי אותה ברייתא מדברת ב"חילפא גילא", ו"חילפא גילא כשר להושענא" ולקיים בו מצוות ערבה וקריאת "הושיעה נא!". מה היא "חילפא גילא" זו?

"קח צפצפה" – משל החידה של יחזקאל

"נחל הערבים" (ושעיהו ט"ו 7) מזוהה על-ידי רבים כנחל זרד, המגדל חילפה גילא ו"דמירבי חילפי וגילי" – תרגום יונתן לבמדבר כ"א 12). המכיר את נחל זרד, הזורם אל ים המלח מדרום מזרח במפלים נהדרים, מכיר גם את העצים המיוחדים הגדלים על גדותיו. יש לעצים אלה עלים בני צורות שונות: בהם מוארכים-משוכים כעלי הערבה, אחרים סגלגלים-אליפסיים כעלי האקליפטוס, ועוד רבים אחרים הם "עגולים" כעלים הטיפוסיים לעצי הצפצפה. – וכל אלה יחדו מעורבים בעץ אחד! לעץ כזה אכן יאה השם "חילפא-גילא", לאמור: יש בו עלים שונים: מהם "דמויי איזמל" ("חלף" בארמית, ומכאן השם "חילפא") ומהם "עגולים" ("גילא" בארמית, כמו "גולה" בעברית). "נחל הערבים" הוא אפוא הנחל המגדל את ה"ערבים", העצים שהם "ערבה" יאה להם במיוחד: שבענפיהם מעורבים עלים בעלי צורות שונות ומשונות. עצים אלה גדלים לא רק ב"נחל הערבים", כי אם גם בכל הנחלים האחרים היורדים אל ים המלח, יבמיוחד ב"גאון הירדן". עצים אלה אופייניים גם לנהרות בבל, הפרת והחידקל. הוא שקראנו במזמור קל"ז בתהילים: "על נהרות בבל שם ישבנו גם-בכינו בזכרנו את ציון: על-ערבים בתוכה תלינו כנורותינו". ומעניין, כי שמו הבוטאני הלאטיני של עץ מיוחד זה הוא: *Populus*, ילפיכך נקרא כיום בספרי הבוטאניקה בעברית בשם "צפצפת הפרת" – עץ הצפצפה, שמקום נידולו האופייני הוא נהר פרת. זוהי אפוא צפצפה הגדלה על נהרות, שאדם מישראל רשאי לקחתה כ"ערבי נחל" למצוות ארבעת המינים, בניגוד לעץ הצפצפה הרגיל, שהוא "צפצפה הגדלה בין ההרים".

הציטטות דלעיל הן אך דוגמאות אחדות, מהן אנו למדי כי חז"ל הקפידו לפרט ולהגדיר מינים מדויקים לקיום המצוה, אף על פי שהדבר אינו מתבקש מאליו בפשטו של מקרא. במה נוכל להסביר זאת? בפרק הקודם ניסינו לראות הקבלה בין "מקרא ביכורים" ומצוות "ארבעת המינים" שבתורה, בהתאם לשיטה של הצמדת הזכרונות ההיסטוריים של העם אל החגים החקלאיים: ביטוי לאחדות הבורא ומניעה של "פסיחה על שתי הסעיפים".

מסתבר אפוא שעץ מיוחד זה, המעורב בעלי "חילפא" ו"גילא", הוא המקור לחילופי השמות "ערבה - חילפא" ו"ערבה - צפצפה" בעברית ובערבית, "מיים שחרב בית המקדש" ועד לימינו אלה.

וכאילו לא די בשמות הללו ובכל חילופיהם, הנה משתקפת בדברי רבי אבהו בגמרא (סוכה דף ל"ד עמוד א) מסורת הקושרת שם נוסף לעץ הערבה - "קח". ואכן, אפשר למצוא סימוכין לשם זה גם בלשון הערבית. דברי הנביא יחזקאל (י"ז 5): "קח על-מיים רבים צפצפה שמו" מתפרשים במדרשו של רבי אבהו במלים אלו: "אמר הקדוש-ברוך-הוא: אני אמרתי שיהיו ישראל לפני קח על מיים רבים, ומאי ניהו? (- מה הוא?) - ערבה, והן שמו עצמן כצפצפה שבהרים".

לפי הפשט, וכפי שיחזקאל עצמו מבאר את משל-החידה שלו שם (י"ז 18-12) מדובר כאן במלך בבל (הוא "הנשר הגדול, גדול הכנפיים, ארך האבר מלא הנוצה אשר לו הרקמה" י"ז 3) אשר "בא אל הלבנון" (היא ירושלים), שהמלך יהויקים פיאר אותה בארזי-הלבנון ועורר עליו בכך חמתו של ירמיהו: "התמלך כי אתה מתחרה בארזי?! - ירמיהו כ"ב, 15) "ויקח את צמרת הארז" (הוא יהויכין המלך בנו של יהויקים) "ויביאהו אל ארץ כנען, בעיר רוכלים שמו" (ארץ כנען, עיר רוכלים" הם כינויים לבל, כפי שמסביר יחזקאל עצמו - י"ז 12). "ויקח" הנשר הגדול, הוא מלך בבל - "מזרע הארץ ויתנהו בשדה זרע, קח על מיים רבים צפצפה שמו". הסברו של יחזקאל לחלק זה של משל - החידה: "ויקח מזרע המלוכה ויכרות אתו ברית - - - להיות ממלכה שפלה לבלתי התנשא, לשמור את-בריתו לעמדה" (י"ז 13-14). איש זה "מזרע המלוכה" היה מתניה, דודו של יהויכין הגולה, שמלך בבל המליכו על ירושלים והסב את שמו לצדקיהו (כמסופר במלכים ב כ"ד 17). בדברי רבי אבהו, האומר כי "קח" הוא כינוי לערבה, נמצא המפתח להבנת דברי החידות של המשל:

את "זרע הארץ" (שהוא מתניה-צדקיהו, מזרע המלוכה) נתן הנשר הגדול "בשדה זרע" ושם אותו ("שמו") להיות "קח-צפצפה" על-מיים-רבים". "קח-צפצפה" הריהו "ערבה-צפצפה", הלא הוא "חילפא-גילא", שיש בו גם ערבה וגם צפצפה. זוהי "צפצפת הפרת", הגדלה על נהרות בבל ומסמלת אותם.

מלך בבל רצה אפוא שממלכת יהודה תצמח תחת שלטונו של צדקיהו כפרובינציה בבליה (במשל: "קח - צפצפה"). אולם הוא הפר את הברית עם בבל, וכדרך קודמיו ביהודה פנה אל מצרים. הוא לא צמח אפוא ל"קח - צפצפה" כפי שרצה מלך בבל, אלא חזר להיות "גפן" - אותה גפן שזמא ומתמיד סימלה את יהודה העצמאית. תחילה היה "לגפן סורחת, שפלת קומה", אולם אחר כך "ותעש בדים ותשלח פארות" (י"ז 6), ואף "כפנה שרשיה" אל נשר אחר (הוא מלך מצרים) "להשקות אותה מערוגות מטעה - - - לעשות ענף ולשאת פרי להיות לגפן אדרת" (י"ז 7 - 8).

הדעת, שענפים "משולשים" כאלה ייחשבו כראויים במיוחד למצוות, בהיותם מסמלים ביתר הדגשה את יכולתו של ההדס לעמוד בפני פגעים – ואפילו בפני שריפות.

ה. האתרוג: סמל הפוריות

מה המיוחד באתרוג לעומת כל פרי אחר? – הווה אומר: הפיטם. קובעת המשנה: "עלתה חזוית על רובו, ניטלה פטמתו, נקלף, נסדק, ניקב וחסר כל שהוא – פסול. עלתה חזוית על מיעוטו, ניטל עוקצו, ניקב ולא חסר כל שהוא – כשר". (סוכה ג' ו')

"הפטמה" (או "פיטם") היא הקצה המורחב של עמוד העלי, שהוא האבר הנקבי של הפרח. "העוקץ" נמצא בדיוק בצידו השני של האתרוג: הוא המחבר את הפרי אל הענף. הפרי נראה שלם ונאה ללא כל פגם רק בהיות שניהם באתרוג – הפיטמה מכאן והעוקץ מכאן. מדוע, אפוא, רק הפטמה היא תנאי לכשרותו של האתרוג במצווה, ולא העוקץ?

התשובה לשאלה זו עשויה להסביר את עצם המסורת המזהה "פרי עץ הדר" – "אתרוג". כי הפטמה הרי היא אותו אבר בפרח, שדרכו הופרה בית הזרע באמצעות האבקה, והפך לפרי. שלא כבשאר פירות, נשארת הפטמה בראש הפרי גם לאחר הבשלתו, ובזנים מיוחדים (בעיקר באתריגים המורכבים) גם בולטת עליו במיוחד. באתרוג ידועה גם תופעה נוספת: פירותיו אינם פוסקים משך כל השנה. כל אימת שתיגש אל האילן תמצא בו פרי. האתרוג היה אפוא סמל לפוריות. בכך מובנת ההלכה שאין האתרוג כשר למצוות ארבעת המינים אם ניטלה פטמתו. בסמל זה קשורות גם האמונות העממיות, המייחסות לאכילה של פיטמת האתרוג סגולה לריפוי עקרות, ואף לברכת ריבוי בנים.

1. הלולב: סמל הנצחון

בימי בית שני מופיע התמר בהזדמנויות שונות של שמחה המונית, ובמיוחד בחגיגות נצחון. כאשר כבש שמעון את המצודה בירושלים "ויבואו אליה בשלושה ועשרים לחודש השני בשנת אחת ושבעים ומאה בהלל ובכפות תמרים ובכנורות ובתופים ובנבלים" (חשמונאים א' י"ג נא). ובימי מלחמת היהודים הראשונים

ברומאים נטבעו מטבעות, שבהן צורת תומר וסלי תמרים כעיטור לכתובת "לגאולת ציון".

"אמר רבי אבין: משל לשנים שנכנסו אצל הדיון, ואין אנו יודעים מי הוא המנצח, אלא מי שיוצא ובידו "באיין" (כפת תומר ביוונית) אנו יודעים שהוא המנצח. כך ישראל ואומות העולם באין ומקטרגין לפני הקדוש ברוך הוא בראש השנה, ואין אנו יודעים מי המנצח, אלא במה שישראל יוצאין מלפני הקדוש ברוך הוא ולולביהן ואתרוגיהן בידן (ובנוסחת מדרש תנחומא: אמר הקדוש ברוך הוא: טלו לולביכם בידכם) אנו יודעים שישראל הן המנצחים. הוא שדוד אומר לישראל: אם קיימת מצוות לולב – הרי אתה מבושר שניצחת לאומות העולם". (ויקרא רבה ל' ובמקומות אחרים)

במערכת הבקשות והתקוות לקראת השנה החקלאית החדשה, המתבטאת בסמלי "ארבעת המינים" יש אפוא מקום מיוחד ללולב: בו מובעת התקווה לנצחון על האויבים מסביב. אכן, במשך הדורות נרכש הנסיון המר, שבלי להבטיח נצחון על האויבים אין סיכוי להצלחת היבולים החקלאיים, באשר לא תהיה אפשרות לעיבוד השדה והכרם. רק נצחון כזה יכול להבטיח כי ישבו "איש תחת גפנו ואיש תחת תאנתו ואין מחריד".

ז. ארבעת המינים בכיסופים לגאולה

ראינו, כי בתקופת בית שני, כאשר כלתה עבודת אלילים מישראל, עברה ההדגשה ש"בארבעת המינים" מן הסמלים ההיסטוריים אל הסמלים שעניינם בתכונה הנפשית לקראת השנה החקלאית הבאה.

במשך הדורות שלאחר החורבן נקרעו חלקים גדולים מן העם מעל אדמות הארץ, ולימוד התורה, הכולל כל "ההלכות התלויות בארץ" נעשה גורם עיקרי בחיי הפזורה. לימוד זה היה כרוך גם באמונה השלמה, שיש בכוחו לטהר את העם מן החטאים שהביאו לחורבן, ולהביא לידי גאולה ושיבת ציון. אין תמה איפוא, שבדורות אלה התפתחה והלכה הדגשת הסמלים המדרשיים שבארבעת המינים, אשר עניינם לימוד התורה, איחודו מחדש של עם ישראל, והכיסופים לגאולה. אלה הסמלים, שהרמב"ם רואה בהם "דמות מליצת השיר" (ראה לעיל בפתח המאמר). אין ספק, אמנם, כי במדרשים אלה משתקפת הנפש הלאומית בפיוטי

געגעעס וזכרונות מימי קדם ובהבעת התקווה לגאולה. כמה מן המדרשים האלה מובאים כאן בשולים².

בסיכום פרק זה ניתן לומר: מערכת החגים של שלושת הרגלים נבנתה כחלק מן השיטה העקבית להחדרת האמונה הצרופה באל האחד, תוך מניעת היפתות לעבודת אלילים ול"פסיחה על שתי הסעיפים". לפיכך הוצמדו המועדים ההיסטוריים של העם לעונות של חגי הארץ החקלאיים (באמצעות עיבור השנים) וחגיגתם הטקסית נקבעה במקום אחד. בתקופת בית שני, לאחר שהמטרה הושגה והאמונה השלמה בה' היתה לנחלת כלל ישראל, התפתחו טקסי החגים וסמליהם בהדגשת בקשותיו של החקלאי להצלחת היבולים. וכאשר יצא העם בגולה יצאו אתו חגיו ההיסטוריים, שעיקרם "זכר ליציאת מצרים", כשהם נושאים בתוכם את ארץ ישראל הגשמית, על בעיותיה החקלאיות, נופיה וטבעה.³

2. "פרי עץ הדר" - זה אברהם, שהידרו הקב"ה בשיבה טובה, ו"כפות תמרים" - זה יצחק, שהיה כפות ועקוד על גבי המזבח. ו"ענף עץ עבות" - זה יעקב: מה הדס זה רחוש בעליו, כך היה יעקב רחוש בבנים. ו"ערבי נחל" - זה יוסף: מה ערבה זו כמושה לפני ג' מינין הללו, כך מת יוסף לפני אחיו.

ד"א: "פרי עץ הדר" - זו שרה שהידרה הקב"ה בשיבה טובה ו"כפות תמרים" זו רבקה: מה תמרה זו יש בה אוכל ויש בה עוקצין, כך העמידה רבקה צדיק ורשע. ו"ענף עץ עבות" - זו לאה: מה הדס זה רחוש בעליו, כך היתה לאה רחוש בבנים. ו"ערבי נחל" - זו רחל: מה ערבה זו כמושה לפני ג' המינין, כך רחל מתה לפני אחותה.

ד"א: "פרי עץ הדר" - זו סנהדרין גדולה של ישראל, שהידרם הקב"ה בשיבה טובה, ו"כפות תמרים" - אלו תלמידי חכמים, שכופין את עצמן ללמוד תורה אלו מאלו. ו"ענף עץ עבות" - אלו שלשה שורות של תלמידים שיושבין לפניהם. ו"ערבי נחל" - אלו שני סופרי דינין שעומדים לפניהם, אחד מימין ואחד משמאל, וכותבין דברי המזכים ודברי המחייבין.

ד"א: "פרי עץ הדר" - אלו ישראל. מה אתרוג זה יש בו טעם ויש בו ריח, כך ישראל יש בהם בני אדם, שיש בהם תורה ויש בהם מעשים טובים. "כפות תמרים" - אלו ישראל. מה התמרה הזו יש בו טעם ואין בו ריח, כך הם ישראל יש בהם שיש בהם תורה ואין בהם מעשים טובים. "ענף עץ עבות" - אלו ישראל. מה הדס יש בו ריח ואין בו טעם כך ישראל: יש בהם שיש בהם מעשים טובים ואין בהם תורה ו"ערבי נחל" - אלו ישראל: מה ערבה זו אין בה טעם ואין בה ריח, כך הם ישראל: יש בהם בני אדם, שאין בהם לא תורה ולא מעשים טובים ויקשרו כולם אגודה אחת והן מכפרין אלו על אלו. ויק"ר פרשה ל'

3. מתוך הספר לנגה הראובני תודתנו להנהלת נאות קדומים על הרשות להדפיס פרק זה.